

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 34, Şubat 2019, s. 183-200

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4785>

Dr. Tahsin KAZAN

Elazığ İl Müftülüğü Din Hizmetleri Uzmanı, tkazan12@hotmail.com

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ'YE GÖRE SAHÎH HADIS¹

Özet

Müslümanlar, sünneti; hayatı etkileyen bir âmil olarak gördükleri için sadece sünnetin şeklini korumak için uğraşmamış; aynı zamanda onun doğru anlaşılması ve yorumlanması için çalışmalar da yürütmüşlerdir. Bu sebeple metinlerin isnâd vb. yöntemlerle korunması, Müslümanlara özgü bir usûlün doğmasına neden olmuştur. Bu usûlün olgunlaşmasında ise en fazla katkısı olan muhaddislerden biri İbn Hacer el-Askalânî'dir. Hadis usûlünde yer alan tanımlara eklediği bazı kayıtlarla ve tenkit merkezli usûl anlayışıyla kendinden önce yazılan hadis usûlünün adeta çehresini değiştirmiştir.

Bu çalışmada İbn Hacer el-Askalânî'nin sahih hadisi nasıl kullandığı ve sahih hadis için aradığı temel prensipleri ele alınacak aynı zamanda hadislerin sıhhatini belirleyen esahhü'l-esânid metoduna yaklaşımı da incelenecek ve yine onun sahih hadislerin taksimi ve bilgi değeri konularıyla ilgili görüşleri de alt başlıklarda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Hacer, Usûl, Sahîh, Esahhü'l-esânid.

SAHIH HADITH ACCORDING TO IBN HAJAR AL-ASKALÂNÎ

Abstract

Since Muslims regard Sunnah as the reason affecting life, They struggled to protect not only the form of Sunnah but also they carried out studies for its being understood and interpreted correctly. For this reason, protecting the texts with methods like isnad has led to a unique process to Muslims. Ibn Hajar al-Askalânî is

---

¹Bu çalışma 2018.12.03 tarihinde tamamladığımız İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadis Usûlündeki Özgünlüğü başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

one of the most important contributors to mature in this process. With some recording and review centric mentality he added to the explanations in methodology of hadith, he virtually changed the physiognomy of the methodology of hadith.

In this study, It will be discussed how was used Sahîh Hadith by Askalânî and which basic principles he looks for it. It will be also dealt with his approach to esahhü'l-esânid method for determining the health of Hadiths. Again It will be tried to evaluate Askalânî's idea about the distribution of Sahîh Hadiths and his idea about the value of the data in subtitles.

Keywords: Hadith, Ibn Hajar, Method, Accurate, Esahhü'l-esânid.

GİRİŞ

Hadis alanında yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, Hz. Peygamber'den (sav.) sahâbe ve tâbiîn tariki ile gelen rivâyetlerin sened ve metin açısından değerlendirilmesi ile ilgilidir. Zira hadis, isnad ve metinden oluşmaktadır. İsnad; bir metnin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir kıstastır. İçerik olarak doğru olsa da sened açısından Allah Resûlü'ne dayandırılmayan hiçbir söz ve davranış hadis olarak değerlendirilemez.

Muhaddisler, Bir rivâyetin Hz. Peygamber ile ilişkilendirilmesi için bazı koşullar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların neticesinde hadisler, farklı açılardan tasnife tabi tutulmuştur. Örneğin haberi aktaran râvilerin nitelikleri, ittisalin boyutu, hem isnâd hem de metin açısından haberlerin karşılaştırılması (şuzûz ve illet) gibi ilkeler sahih hadisin tanımında az da olsa farklı yaklaşımların doğmasına neden olmuştur. Nitekim her muhaddis, kendinden önceki ilmî mirastan da etkilenerek “din olarak gördüğü”² hadisleri tasnif edip tanımlamaya çalışmıştır. Sahîh hadisi ilk tanımlayanın İmam Şâfiî (204) olduğu söylenmişse de³ tanımlarda olması gereken özelliklerden uzak olması nedeniyle yapılan tanımının tanım olmaktan öte daha çok hüküm ifade eden bir değerlendirme olarak görmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Buradan hareketle İbnu's-Salâh'tan önce sahih hadis ile ilgili yapılan tariflerin ya hüküm cümlesi ya da eksik olmaları nedeniyle tanımlarda olması gereken asgari şartları taşımadığını söylemek mümkündür.

Sahîh hadisin tanımında İbnu's-Sâlâh bir dönüm noktasıdır. Hiç şüphesiz sadece sahih hadiste değil hadislerin sınıflandırılmasında en büyük pay onundur. Zira o, kendinden önce yazılmış olan usûl kitaplarını adeta sentezleyerek kendi eserini oluşturmuştur. İbn Hacer, (ö. 852/1448) İbnu's-Salâh'tan ciddi manada etkilenmiştir. O, *Nuhbe* adlı eserini İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini özetleyerek oluşturduğunu (فخلصته) cümlesiyle açıkça ifade etmiştir.⁴ Bu nedenle İbn Hacer'in sahih hadis konusuna yaklaşımını doğru anlamak için İbnu's-Salâh'ın eserine başvurmak gerekir.

² Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiu li-ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tâhân,(Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1403/1989), 2, 200.

³ Mehmet Bilen, “Sahîh Hadîsin Tanımı Üzerine”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 1 cilt, (1999), 249.

⁴ İbn Hacer Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar*, thk. Nureddin İtr, (Karachi: Mektebetü'l-Büşra, 1434/2012), 40.

İbn Hacer'i İbnu's-Salâh'tan ayıran temel husus; İbn Hacer'in tanımlarda sebr ve taksim* yöntemini esas almasıdır.⁵ Bu anlayışla yaptığı tanımlar daha net ve daha anlaşılır olmuştur. Bu makalede İbn Hacer'in sahih hadis ve alakalı alt başlıklarla ilgili görüşlerini merkeze alarak irdelemek için gayret sarf edeceğiz. Bir makalenin hacmini aşmamak için sadece sahih hadis kavramı ve konusunu merkeze alacağız. Özellikle İbn Hacer'in diğer muhaddislerden ayrıldığı, farklı olarak ifade ettiği konu ile bağlantılı mevzuları araştırmaya gayret edeceğiz.

1. Sahîh Hadisin Tanımı

Bütün muhaddislerin amacı, sahîh haberleri sakîminden ayırmaktır. Birçok hadisçi sahip olduğu anlayış çerçevesinde sahîh hadisi tanımlamıştır. Muhaddislerin sahih hadislerle ilgili yaptığı bu tanımlar birbirine çok yakın olmakla birlikte farklılık arz etmeleri mezhepsel vs. birçok sebebe dayanmaktadır. Biz bu çalışmamızda sahîh hadis için yapılan tariflerden İbn Hacer'in tanımını ele alacağız. İbn Hacer'in tanımını daha iyi anlamak için önce İbnu's-Salâh'ın (ö. 643) yapmış olduğu tanıma yer vermek gerekir. İbnu's-Salâh, sahîh hadisi; başından sonuna kadar zâbt sahibi ve âdil râvînin kendisi gibi âdil ve zabt sahibi râvîden muttasıl bir isnâdla müsned olarak rivâyet ettiği şâz ve muallel olmayan hadis olarak tanımlamıştır.⁶

İbn Hacer ise sahîh hadisi; sahih li-zâtihi ve li-gayrihi olmak üzere ikiye ayırarak her bölümünü münferiden tarif etmiştir. Bu yöntemde isabet ettiğini düşünmekteyiz. Zira o bu yöntemle, hadis usûlünün nevilerini tefrik etmek istemiştir. Bu anlayışında başarılı olduğu kanaatindeyiz.

İbn Hacer "sahih li-zâtihi"yi "tam zabt sahibi, âdil bir râvînin muttasıl senedle rivâyet ettiği şâz ve muallel olmayan âhâd haberlerdir" şeklinde tarif etmiştir.⁷ İbn Hacer'in bu tanımı yukarıda yer verdiğimiz İbnu's-Salâh'ın tanımıyla örtüşmektedir. İbn Hacer'in farklı bir tanım geliştirdiği sahih li-gayrihi tanımı önem arz etmektedir. Ona göre sahih li-gayrihi: "isnâdı muttasıl olup tam zapt sahibi olan âdil râvînin naklettiği ya da kusurlu olduğu halde başka rivâyetlerin desteği ile kusuru giderilen şâz ve 'illetli olmayan hadis"tir.⁸ İbn Hacer, tanımda geçen "kusurlu olduğu halde kusuru başka rivâyetlerle izale edilen" rivayeti verdiği iki örnekle izâh etmektedir:

1. Örnek; Übey b. Abbâs b. Sehl b. Sa'd'ın babası, dedesi tariki ile rivâyet ettiği Hz. Peygamber'in atlarını nitelendirirken aktardığı hadis.⁹ İbn Hacer bu rivayeti, başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241) olmak üzere Yahyâ b. Maîn (ö. 233) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi hadis münekkitlerinin, hadisin râvîsi olan Übey'i zayıf olmakla ithâm ettiklerini ancak Übey'in kardeşi olan Abdülmüheymîn'in rivâyetiyle rivâyetteki kusurun giderildiğini ifade etmektedir.

* Sebr; bir hükmün aslına illet olabilecek nitelikleri ta'yin etmek, olmayacakları da tanımın dışında tutmak ve muhtemel illetleri terk etmektir. Taksim ise hükmün ispat ya da nefyinde onu muhtemel kısımlarına ayırarak araştırmaktır.

⁵ Nureddin İtr, el-İmâm el-Hâfiz İbn Hacer Askalânî emîrû'l-müminîn fi'l-hadîs, *et-Teddâmü'l-İslâmî Dergisi*, Suudi Arabistan, (1408/1988), 2 cilt, 30.

⁶ İbnu's-Salâh Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/ 1986), 11-12.

⁷ İbn Hacer, *Nuzhetü'n-nazar*, 58.

⁸ İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Mahir Yasin Fahl, (Riyad: Dâru'l-Maymân, 1434/2013), 234.

⁹ Buhârî, Cihâd, 46.

2. Örnek: Buhârî'nin (ö. 256) sıhhatine hüküm verdiği Muaviye b. İshak b. Talha hadisi. Bu hadise göre Hz. Aişe, (ö. 58/678) Hz. Peygamber'e cihâdi sormuş o da "Cihâdınız; hac ve umredir" cevabını vermiştir.¹⁰ İbn Hacer; Ebû Zur'a'nın, Muaviye b. İshâk'ın zayıf olduğunu buna mukabil Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi âlimlerin ise onu sika olduğuna hükmettiklerini, Habib b. Ebû Amr'dan gelen rivâyetle bu hadisin kuvvet kazandığını ve Buhârî'nin *Sahîh* 'inde bu hadise benzer birçok rivâyetin var olduğunu ifade etmektedir.¹¹

İbnu's-Salâh'ın sahih hadis için yapmış olduğu yukarıda yer verdiğimiz tanımıyla ilgili İbn Hacer'in aktardığı tartışmalara girmeden önce onun sahih hadis konusundaki yaklaşımı hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Hacer'den önce sahih hadisi sünâî (ikili) bir taksime tabii tutan bu netlikte başka bir muhaddis yoktur. Onun yapmış olduğu bu ayırım sahih hadislerin tümünün aynı seviyede olmadığını da göstermektedir. Bu yaklaşım günümüzde Buhârî'nin *Sahîh* 'ihi nezdinde yaşanan tartışmalarda göz önünde bulundurulması gerekir inancındayız. Çünkü İbn Hacer'in li-gayrihi için yaptığı tanımın akabinde bu tür rivayetlerin Buhârî'de ziyadesiyle var olduğunu belirtmesi nazar-ı itibara alınması gereken önemli bir husustur.

İbn Hacer, eleştirilerini İbnu's-Salâh'ın sahih hadis tanımına yönelterek yapmaktadır. Hatırlanacağı üzere İbnu's-Salâh, sahih hadis için yaptığı tanımda "isnâd" kaydına yer vermişti. İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın yapmış olduğu bu kayda itirazın yapıldığını, bu itirazın odak noktasının ise bu kaydın gereksiz zikrinin oluşturduğunu belirtmektedir.¹² Ayrıca İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın yukarıda verdiğimiz tanımını eksik görmektedir. Zira bu tanım, sahih hadisin tüm bölümlerini kapsamamakta, Buhârî ve Müslim'in sıhhat koşullarını bile karşılamamaktadır.¹³ Sahih hadisin tanımında yer alan şartları değerlendirip İbn Hacer'in hangi kayda neden itiraz ettiğini daha net görebiliriz.

2. Sahîh Hadisin Şartları ile İlgili Değerlendirme

Muhaddisler, sahih hadisi belirlemek için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Üzerinde ittifâk edilenler olduğu gibi kimi şartlarda ihtilaf da edilmiştir. İbn Hacer, bir hadisin sahih olabilmesi için taşıması gereken şartları *Nüzhe* adlı eserinde ele alırken râvinin âdil, zabt sahibi olması, rivayetinde inkıtâm bulunmaması, şâz ve illetten ârî olması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Hacer, mezkûr şartlardan ilk sıraya koyduğu adâlet şartıdır. Ona göre, adâlet râvinin takva ve kişiliğini sağlayan bir meleke olup ondan ayrılmayan bir niteliktir.¹⁴ Mehmet Bilen'e göre, bu şartla adil olmayan ya da mechûlu'l-ayn ve mechûlu'l-hal olan ravilerin rivayetlerini sahih hadisin dışında tutmak istenmiştir.¹⁵ Elbette şirk koşan, yalan söyleyen, fiske ve bid'at gibi isyankâr tutumlardan uzak durmayan bir râvinin rivayetleri dinî bir değer kazanması düşünülemez. Bu durum bilinen bir husustur.

İbn Hacer, râviler için adâlet sıfatını münferiden zikretmekle sahih hadis konusunda yeni bir pencere açmıştır. Muhammed Ali Kasım el-Ömerî bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "وقلما رايته من افردتها عند حديثه في مراتب الجرح والتعديل وحتى في مجال النقد للرواة الا ما ذكر عن الحافظ ابن حجر =Cerh

¹⁰ Buhârî, Cihâd, 61.

¹¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 234-235.

¹² İbn Hacer, *en-Nüket*, 85.

¹³ İbn Hacer, *en-Nüket*, 88.

¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 58.

¹⁵ Bilen, *Sahîh Hadisin Tanımı Üzerine*, 252.

ve ta'dilin mertebelerinden söz edenler ve râvî tenkitinde bulunanlardan çok az kişi adâlet ile zabtı birbirinden tefrik etmiştir. İbn Hacer'den aktarılanlar bunun dışındadır.¹⁶ el-Ömerî'nin *قلمًا* ifadesi ile kastettiği İbn Hacer'den sonra gelen hadisçilerdir.

İbn Hacer'e göre, sahih hadiste olması gereken ikinci şart zabtdır. Bu şart oldukça önemlidir. Çünkü râvînin rivâyetine esas olan kelâmı bi-hakkın semâ edip, mânâ cihetiyle mükemmel zabt ettikten sonra edâ zamanına kadar da onu hafızasında saklayabilmesi önemlidir.¹⁷ İbn Hacer bu hususu daha kısa cümlelerle şöyle ifade etmektedir: "Râvî bir rivâyeti aradan uzun bir zaman geçmiş olsa bile, istendiği anda hatırlayabilecek şekilde iyi hıfz etmesidir."¹⁸ O, zabtı ikiye ayırmıştır. Ona göre burada zabttan kastedilen zabtu's-sadr'dır. Bu kavram, râviden mervî olan rivâyetin istendiği zaman eksiksiz aktarabilecek mükemmellikte ezberlemesi anlamına gelmektedir.¹⁹

Bir hadisin sahih vasfını kazanabilmesi için gerekli olan bir diğer şartın o haberin hem sened hem de metin açısından "muallal olmaması"dır. İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın sahih hadisin şartlarından gördüğü rivâyetin "illetli olmama" şartını eksik bıraktığını belirtenlerin olduğunu zira bu şartın "kâdih" sıfatı ile kayıtlanmasının zorunlu olduğunu iddia edenlere şu cevabı vermektedir: "İbnu's-Salâh'ın kendisi de illetten maksadın "kâdiha" olduğunu belirtmiştir."²⁰ Bu nedenle İbnu's-Salâh'a yöneltilen tenkit yersizdir.

İbn Hacer, illetin kâdiha olma hususunda İbnu's-Salâh'ı savunurken sahih hadisin ta'rifinde nekârete yer vermemesinden dolayı da tenkit etmektedir. Ona göre nekâret; her iki kısmıyla şâzdan daha zayıftır. Nekâretin şâza olan konumu hasen haberin sahih habere olan konumu gibidir.²¹ Bu nedenle bir haberin hasenliğinin düşmesi nasıl ki sıhhatini ortadan kaldırıyorrsa tıpkı onun gibi şuzûzun olmaması durumunda "nekâret" kendiliğinden kalkacaktır.²²

İbn Hacer, sahih hadisin tanımı içerisinde yer alan şâz kaydı ile ilgili de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Şâzın hadis usûl kitaplarından bilinen anlamı; güvenilir bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvîye muhalefet ederek yapmış olduğu rivâyettir. Bu görüş asıl İmâm Şâfiî'ye (ö. 204) nispet edilmektedir.²³ Şâfiî'nin bu tanımında ortaya çıkan üç temel unsur vardır: Teferrüd, münferid râvînin sikallığı ve muhalefettir. İbn Hacer, şâz kavramını sika ravinin rivayetinde teferrüd etmesi şeklinde tanımlamıştır.²⁴ İbn Hacer'in bu ifadelerinden şâzın tanımında diğer muhaddislerden farklı bir anlayış benimsediğini görmekteyiz.

İbn Hacer'in hadis usûlünde söz sahibi olan âlimlerin değerlendirmesini sahih hadisin kriterleri arasında sayması bu konuda farklı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. İbn Hacer, *Telhisü'l-habîr*'de Beyhâkî'nin tenkit ettiği bir hadis için şunları yazmaktadır: وقد احتج بهذا

¹⁶ Muhammed Ali Kasım el-Ömerî, *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1983), 253.

¹⁷ Mahmut Es'ad İbn Emin Seydişehrî, *Telhis-i usûli fıkıh*, (İstanbul: 1313), 305.

¹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 58.

¹⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, thk. Nureddin Itr, (Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011), 58.

²⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, 86.

²¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 88.

²² İbn Hacer, *en-Nüket*, 88.

²³ Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sûrekî ve İbrahim Hamdî el-Medenî, (Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 141.

²⁴ Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rife ulemâi'l-hadîs*, thk. Muhammed Said b. Ömer İdris, (Riyad: Rüşd, 1409/ 1989), 1: 176.

.الحديث احمد وابن المنذر وفي جزمهما بذلك دليل علي صحته عندهما. =Ahmed ve İbnü'l-Münzir bu hadis ile ihticâc etmiştir. Onların bu ihticâcları hadisin onların indinde sahîh olduğu anlamına gelmektedir.²⁵ Bu tespiti, hadislerde tashih ve tad'if konusundaki yaklaşımların içtihadî olduğunu göstermektedir. Zira Ahmed b. Hanbel ve İbnü'l-Münzir'in değerlendirmeleri sübjektiftir.

3. Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde Esahhü'l-Esânid Yöntemi

Hadislerin sıhhatini belirlemede başvuru olan esahhü'l-esânid yöntemi ile muhaddisler, rivâyetlerin hüküm açısından tespitini ve rivâyetler arasında tercihlerinde bulunmada yararlanmışlardır. Bu usûlü ilk ele alan Hâkim en-Nîsabûrî'dir.²⁶ İbn Hacer, hadis usûlünde altın zincir olarak kabul edilen isnâd zincirinin mutlak kabulünü doğru bulmamaktadır.²⁷ Aslında hadis bilginleri de “Şu hadis en sahîh senedle rivâyet olmuştur” tarzında genel bir vecihle ispatta bulunmamışlardır. Zira salt isnâtta yola çıkarak metnin sıhhatine ulaşmak mümkün değildir. Hadisin sadece isnâtta ibaret olmadığı ortadadır. Binaen aleyh mercûh bir isnatla gelen bir metin, illetsizse ve onu destekleyen başka rivayetler varsa o, “esahhü'l-esânid” ile gelen rivâyetlerden daha sıhhatli olabilir. Buradan hareketle hadis ulemâsının isnatta yoğunlaşmaları yadsınamaz bir

gerçektir. İsnatta yoğunlaşmak zannedildiği gibi metnin ihmali demek değildir. Zira râvîlerin zaptı ve mertebeleri farklıdır. Bunların bilinmesi halinde rivâyetler arasında tercihe gidilebilir.²⁸ Bu farklılık icthâttan kaynaklanan tabii bir sonuçtur.

İbn Hacer'in *el-Câmiu' li-ahkâmi'r-râvî*'den aktardığı şu rivâyet konunun anlaşılması için yol gösterecektir: Vekî b. el-Cerrah'a; “Hişam b. Urve> babası> Aişe. Afleh b. Humeyd> Kasım> Aişe. Süfyan>Mansur>İbrahim>Esved>Aişe isnâd zincirlerinden hangisi sana daha sevimlidir?” sorusuna Vekî şu cevabı vermiş; “Biz beldemiz ehli ile kimseyi muâdil göremeyiz.”²⁹ Bu da aynı şehirden olan râvîlerin bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Dârimi'ye göre; “Hişam b. Urve>babası> Aişe kanalı, tercihe daha uygundur.”³⁰ İbn Hacer, burada ince bir ayrıntıya dikkatleri çekmektedir. Ona göre; altın zincir hakkındaki tercih ulemânın sahihliğine hüküm verdikleri zincirdir. Bu nedenle derin araştırmacının her zaman hadisler arasında tercih etme hakkı vardır.³¹

Askalânî, İbnü's-Salâh'tan beş altın zincir hakkında görüşler aktarmaktadır.³² Ona göre İbnü's-Salâh'ın esahhü'l-esânid ile ilgili bilgi verdiği halde “evha'l-hadis” hakkında malumat vermemesi bir eksikliktir. İbnü's-Salâh'ın evha'l-hadis zincirine yer vermemesi büyük bir ihtimalle altın zincir kadar onu kayda değer bulmamasındandır. Aslında evha'l-hadis zincirinin önemli olmaması faydasız olduğu anlamına da gelmemelidir. Yeri gelmişken bir noktanın altını

²⁵ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîc ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, thk. Hüseyin b. Abbâs b. Kutub, (Mısır: Muessesetü Kurtuba, 1416/1195), 2: 285.

²⁶ Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Mu'zim Hüseyin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1397/1977), 53-55.

²⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, 61.

²⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, 96.

²⁹ Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Câmiu' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb, (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1412), 299.

³⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, 97.

³¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 97.

³² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 15-16.

çizmekte fayda mûlahaza etmekteyiz. İbn Hacer, mevzu hadiste evha'l-hadis zincirine yer vereceğini belirtmiş³³ ancak kitabı tamamlamadan öldüğünden olsa gerek bu konuya girememiştir. İbn Hacer, bu konuyu işlemiş olsaydı hadis usûlüne katkı sağlamış olacağı bir yer daha karşımıza çıkacaktı.

Bağdâdî'ye göre; altın zincir; Şâfiî>Mâlik>Nâfi'>İbni Ömer isnâd zinciridir. İbn Hacer, Şeyh Alâeddîn Moğultay'nin; (ö. 792) Ebû Hanife'nin Enes b. Mâlik'ten yaptığı rivâyetin sıklık yönünden bir üst dereceyi oluşturduğunu belirterek itiraz ettiğini ifade etmektedir.³⁴ İbni Hacer, bu itirazı yersiz ve haksız görmektedir. Zira o, zayıf iki rivâyet dışında Ebû Hanife'nin Enes b. Mâlik'ten rivâyeti vaki olmadığını, problemlili iki rivâyetten yola çıkarak altın zinciri belirlemenin doğru olmayacağını söylemektedir.³⁵ İbn Hacer'in bu değerlendirmesi doğru ve yerindedir. Çünkü iki rivâyetten yola çıkarak genel bir kural koymak ilmî bir ölçüt olmaktan uzaktır. Ayrıca İbn Hacer'e göre bir şeyhten müzakere yoluyla bir veya iki hadis rivâyet eden bir râvînin, aynı şeyhten binlerce hadis rivâyet eden bir râvîye üstün tutulması doğru değildir.³⁶

İbn Hacer, hiçbir hadisçinin eserinde yer vermediği esahhü'l-esânid zincirlerine yeni zincirler eklemektedir. Mutlak sıhhat ile tavsif olunan isnâdlar arasında tercihte bulunan muhaddis, hâfiz ise bu yöntem kendisine tercih olanağı sağlar.³⁷ Çağdaş hadisçilerden biri olan Abdullah el-Muhammed Zühayr yazdığı bir makalede İbn Hacer'in bu görüşte teferrüd ettiğini belirtmektedir.³⁸ İbn Hacer altın zincire eklediği yeni silsilelerle bu alanda içtihad kapısının açık olduğunu da ortaya koymuştur. Bilindiği üzere İbnu's-Salâh'ın hadislerin tashih problem ile ilgili içtihadta bulunamayacağına dair verdiği bir fetvası mevcuttur. İbn Hacer nezdinde bu fetvanın nasıl karşılık bulduğuna temas etmek istiyoruz. Zira bu fetva bir yönü ile sahîh hadis ilgilendirmektedir.

4. Hadislerin Sıhhatini Belirlemek İçin İctihatta Bulunmak

İlmî imkânların artmış olmasından dolayı hadislerin yeniden değerlendirmeye tabi tutulmasını dile getirmek yadırganacak bir husus değildir. İbn Hacer'in hocası Bulkînî (ö. 805) konu hakkında şunları yazmıştır: "Sahîh görüşe göre, hadis ilminde yetkin olan âlimler, tashihte bulunabilirler."³⁹ İbnu's-Salâh, hadislerin tashihine yönelik içtihad çalışmalarının artık yapılamayacağını çünkü senetten yola çıkarak tashih ve tad'ifte bulunmanın artık oldukça zor olacağını iddia etmektedir. Ona göre; her muhaddis, isnatta var olan râvileri kendi kıstasına göre belirlemiştir. Bu esaslar arasında hıfz, zabt ve itkân gibi sahîh hadisin şartları olarak zikir edilen kriterler bazen bulunmayabilir. Hâsılı kelim; hadislere sıhhat, hasen vb. hükümler verirken mu'temed eserlere ve hadis imamlarına başvurmak gerekir.⁴⁰

İbn Hacer, mezkûr fetvaya yönelik tenkitlerini şöyle sıralamaktadır:

³³ *İbn Hacer, en-Nüket*, 104.

³⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 36.

³⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, 105.

³⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, 105.

³⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, 97.

³⁸ Muhammed Abdullah Muhammed ez-Zühayr, *el-Kavlu'l-müfîd fi mâ vusife bi-esahhi'l-mesânid, Meceretü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, (Ürdün, 2011), sy. 7: 89.

³⁹ Sirâcüddin Ebû Hafs Ömer b. Raslân b. Nuseyr b. Sâlih Bulkînî, *Mehâsinü'l-istulâh*, (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi ile birlikte) thk. Aîşe Abdurrahman, (Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1409/ 1979), 159.

⁴⁰ İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-hadîs*, 17.

Sahîh hadisin kriterleri arasında hıfz ve itkânın olması. İbn Hacer, muhaddislere göre bu şartın zorunlu olmadığı mutekaddimûn fukaha arasında bunu esas alanlar olduğu gibi hadis âlimlerinden bazıları da bu tür şartları nazar-i itibara almadığını ifade etmektedir.⁴¹ Aslında, İbnu's-Salâh da eserin 26. nev'inde bu görüşün teşdid taraftarlarına ait olduğunu belirtmiştir.⁴² Elbette buradaki hıfzdan maksat, râvînin rivâyeti aynen aktarmasıdır.

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın hadislerin tashîh işleminde güvenilir ve meşhur esarlere itimat etmek gerekir şeklindeki fetvası esas alınır; sahîh olan kimi hadisleri redd, reddedilmesi gereken kimi rivâyetleri ise kabul etmek icap edeceğini belirtmektedir. Bunun sonucunda İbn Huzeyme'nin sahîh kabul ettiği bazı hadislerin hasen kabul etmek durumunda da kalınabilir. Keza İbn Hibbân'ın *Sahîhi*'hini de bu şekilde değerlendirmek gerekir.⁴³ İbn Hacer'in yapmış olduğu bu tenkit yerindedir. Hadis ilimlerinde hâfız olan bir hadisçinin bulamadığı bir illeti bir başka muhaddis bulabilir. Bu da hükümün değişmesi manasına gelir.⁴⁴

İbn Hacer, İbnu's-Salâh'ın hadislerin tespitinde içtihat yapılamaz, reyine katılmamakla birlikte ona haksızlık yapıldığını da imâ etmektedir. Zira o hadis usûlünün müçtehididir. Diğer müçtehitler gibi içtihat yetkisi bulunmaktadır. İctihadın, içtihadı nakz etmeyeceği bilinen bir kuraldır.⁴⁵ Ahmed Şakir bu fetvayı şöyle değerlendirmektedir: "İbnu's-Salâh'ın maksadı, fıkıhta olduğu gibi hadiste de içtihat kapısının kapalı olduğunu ortaya koymaktır. Elbette İbnu's-Salâh'ın verdiği bu fetvanın ne Kur'an'da ne de sünnette yeri vardır."⁴⁶ Mahir Yasin ise, tartışmaya farklı bir pencereden katılmaktadır. Ona göre; Nevevî ve sonraki kuşak İbnu's-Salâh'ı yanlış anlamışlardır. Çünkü İbnu's-Salâh içtihat kapısının kapalı olduğunu söylememiş; ancak bu alanda içtihadın ne kadar zor olduğunu ifade etmek istemiştir.⁴⁷ Mahir Yasin'in yapmış olduğu bu tevil, zorlama bir tevildir. Bu konuda makul açıklamayı Haşim Cemil yapmıştır. Ona göre İbnu's-Salâh'ın ifadeleri sünnetin dindeki konumundan kaynaklanmıştır. Çünkü sünnet dinin kaynağıdır. Ehil olmayanların önüne set çekmek istemiştir. Taşındığı kaygı takdire şayandır. Elbette görüşüne katılmak mümkün değildir.⁴⁸

Tüm bu değerlendirmenin sonucunda varılan netice; İbnu's-Salâh'ın benimsediği anlayış esas alınır; sahîh hadiste bulunması gereken şartları taşıdığı halde mutekaddimûn âlimlerinin hakkında hüküm beyan etmediği birçok hadis sıhhatin dışında kalacaktır. Tüm tartışmaların ışığında yapılması gereken İbnu's-Salâh'ın kapısını kapatmaya çalıştığı teftiş ve araştırmaya dayalı hadisleri yeniden değerlendirmeye tabi tutmaktır. En azında günümüzde tartışılan hadislerin yeniden ele alınmasıdır. Yani hadiste içtihad kapısını yeniden açmaktır.⁴⁹ Burada İbnu's-Salâh'ın taşıdığı kaygıyı haklı çıkartacak davranışlardan da kaçınmak gerekir kanaatindeyiz. Elbette geçmişe kutsallık atfetmek ve içtihat kapısını kapatmak dinin çağlar üstü olan mesajını bir döneme hasretmek manasına gelecektir. Bu yaklaşımın bir önceki düşünce

⁴¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 108.

⁴² İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-hadis*, 208.

⁴³ İbn Hacer, *en-Nüket*, 110.

⁴⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, 111.

⁴⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, 113.

⁴⁶ Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerh ihtisâri ulûmi'l-hadis*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts. 26.

⁴⁷ Mahir Yasin Fahl, *Şerhu't-tabsira ve't-tazkira*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 1, 130-131.

⁴⁸ Haşim Cemil, *Haşiyetu kitâbi'l-imâm İbn Huzeyme ve menhecîhi fî's-Sahîh*, 1, 338.

⁴⁹ Nagihan Yanar, *İbnu's-Salâh'ın Sahîh Hadîs ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., SBE., (İstanbul: 2013), 72.

kadar tehlikeli olduğu müsellemdir. İbn Hacer'in sahih hadislerin dereceleri ile ilgili yaptığı değerlendirme hadislerin ma'mûlu bih olup olmadığı ve dinî bir kaynak hüviyeti kazanma noktasında önemli ipuçları içermektedir. Bu nedenle sahih hadisleri kendi içlerinde tasnife tabi tutmak sağlıklı sonuçlar verecektir.

5. Sahîh Hadislerin Dereceleri

İbnü's-Salah, sahîh hadislerin kısımlarını zikrederken en sahîh hadislerin Buhârî ve Müslim'in müştereken tahricte buldukları hadisler olduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer'e göre İbnü's-Salâh'a bu noktada yapılan itirazlar yersizdir. İtiraz edenlerin itiraz ettikleri temel unsur, sahîh hadislerin en yüce derecesinde mütevatirin veya şöhrette ona yakın olan hadislerin olması gerektiği hususudur. Yine İbn Hacer'e göre, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde tahricte bulunmadıkları hadisler dördüncü sırayı almaktadır. O, bu bilgiyi aktardıktan sonra ilk usûl yazarı olan Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin eserine müracaat etmektedir.

Hâkim'in taksimi şöyledir: Sahîh hadisler on'a ayrılır; bunlardan beşi üzerinde ittifâk edilen, diğer beşi de ihtilâflı olanlardır. Üzerinde ittifak edilenler:

1. Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettikleri hadisler.
2. Sahabiden tek râvînin rivâyet ettiği hadisler.

Bu tür hadisler *Sahîhayn*'de yer almazlar. İbn Hacer, Hâkim'in sözlerini dikkate almak istemediğini şöyle ifade etmektedir: Sahabiden tek râvînin rivâyet ettiği hadislerin *Sahîhayn*'da yer almadığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Buhârî, Mirdâs el-Eslem'in rivâyetine yer vermektedir.

3. Hadisin tek bir tâbîinden geldiği rivâyetler.

Hâkim bu tür rivâyetlerin de *Sahîhayn*'da yer almadığını beyan etmektedir.⁵⁰ İbn Hacer, Hâkim'in bu sözünün de gerçekle uyuşmadığını belirtir. Zira Buhârî'nin kitabında sadece Zühri'den gelen rivâyetler mevcuttur.

4. Garip ve sika râvîlerin teferrüt ettiği rivâyetler.

Hâkim'e göre bu tür rivâyetler de *Sahîhayn*'da yer almamaktadır. İbn Hacer, Makdisî'nin bir kitâpta topladığı "garip" olan iki yüz tane hadisin, Hâkim'in çelişkisini ortaya koyduğunu söylemektedir.⁵¹

5. Sadece çocukların babalarından rivâyet ettikleri rivâyetler.

Hâkim, bu kabilden rivâyetlerin de *Sahîhayn*'de yer almadığını belirtmektedir.⁵² Askalânî ise Hâkim'in bu tezine karşın Said b. Müseyyeb'in babasından onun da dedesinden yaptığı rivâyeti çelişki olarak zikretmektedir.⁵³

İbn Hacer'e göre ise sahih hadislerin sıralaması şöyledir: İlk mertebede mütevâtir hadisler, ikinci sırada ise meşhûr rivâyetler bulunmaktadır. Üçüncü sırada Buhârî ile Müslim'in ayrıca kitaplarına sadece sahîh hadisleri almayı şart koşan imamların ilkelerine uygun düşen hadisler,

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Madhal ilâ ma'rife kitabi'l-iklîl*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003), 93.

⁵¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 192.

⁵² Nîsâbü'rî, *el-Madhal*, 94.

⁵³ İbn Hacer, *en-Nüket*, 192-193.

dördüncü sırada ise Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn* dışında kalan eserlerinde mevcut olan hadislerle ortak naklettiği hadisler oluştururken son mertebeyi ise sadece Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği hadisler teşkil eder.⁵⁴ Bu sıralamayı İbn Hacer dışında yapan başka bir muhaddis yoktur.

6. Sahîh Hadislerin Taksimi ve Bilgi Değeri

Sahîh haberlerin taşıdığı şartların aynı seviyede olmadığı bir gerçektir. Adâlet ve zabtın her râvîde farklı olması sahîhin de türlerini ortaya çıkartmıştır. Hadis usûlünde bir dönüm noktası olan İbnu's-Salâh, sahîh haberleri müttefekûn aleyh ve muhtelefûn fih olarak ikili bir taksime tabi tutmuştur. İbn Hacer ise sahîh li-zâtihi, ve sahîh li gayrihî olarak ikili bir taksime gitmiştir. İbn Hacer'in sahîh li zâtihi için yaptığı tanım; İbnu's-Salâh'ın mutlak sahîh tarifıyla örtüştüğü için sahîh hadisin bu nev'i üzerinde durulmayacaktır. İbn Hacer'in hadis usûlüne katkı manasına gelen sahîh li gayrihîyi ele alacağız. İsnadı hasen olan bir hadisin başka bir tarikile rivâyet edilmesi, onu hasen hadis olmaktan çıkarır, sahîh li gayrihi yapar. Fakat kendi isnadıyla hasen olan, başka bir tarikile rivâyet edildiğinde sıhhat derecesine yükselen bu tür rivâyetlerin haddi zattında sahîh vasfına sahip olmadığı için, sıhhat sıfatını başka yolla kazanmasıyla onun li gayrihî ismi ile nitelendirilmesine neden olmuştur.⁵⁵

İbn Hacer'in sahîh hadisin taksiminde var olan katkısını Betül Şimşek Öztürk net ifadelerle şu şekilde ifade etmektedir: "Sahîh li gayrihî ayrımı ilk kez İbn Hacer tarafından yapılmış olup, hadis usûlüne yeni bir katkı anlamına gelmektedir."⁵⁶ İbn Hacer'in, hadis usûlüne getirdiği bu yenilik kayda değerdir. Zira bu anlayış, rivâyetleri değerlendirmede çok önemli bir kıstas kabul edilmektedir.

İbnu's-Salâh'a göre; tevatür derecesine ulaşmayan haberler, zanni bilgi ifade eder.⁵⁷ İbn Hacer, Nevevî'nin, "*Sahîhayn*'de yer alan hadislerle amel hususundaki ümmetin icmasını; bu hadislerin filhakika Hz. Peygamber'in sözleri olduğu manasına gelmeyeceği"⁵⁸ değerlendirmesi için; bilinenin aksine İbnu's-Salâh'ın böyle bir iddiasının olmadığını açıklar. Kaldı ki bu mevzu da ümmetin icmaı da söz konusu değildir. Ancak İbnu's-Salâh, sıhhat noktasında bu iki eserin ümmet tarafından hüsnü kabul gördüğünü ve Nevevî'nin de bu görüşte olduğunu söylemektedir.⁵⁹ İbn Hacer'in tüm bu açıklamalarından sonra asıl sorun olarak İmâmu'l-Haremeyn'in izâhatını görmek gerekir kanaatindeyim. O der ki; "Bir insan, *Sahîhayn*'de yer alan tüm hadislerin Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair yemin ederse talakı düşmez. Çünkü Müslümanların bu iki eserde yer alan hadislerin sıhhati hakkında ittifâkları vardır."⁶⁰

İbn Hacer, İbn Teymiyye'nin sahîh hadisin bilgi değeri ile ilgili görüşlerini şöyle aktarmaktadır: "Ümmet bir haberi tasdik eder, gereği ile amel ederse cumhuru ulemâya göre; bu

⁵⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, 188.

⁵⁵ Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, (Ankara: TDV., 2015), 36.

⁵⁶ Betül Şimşek Öztürk, *İbn Hacer el-Askalâni'nin hadîs usûlcülüğü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007), 71.

⁵⁷ Süyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, 62.

⁵⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref Nevevî, *Şerhu sahih-i Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392), 1: 20.

⁵⁹ İbnu's-Salâh, *Siyânetu sahihi Müslim mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuh mine'l-iskât ve's-sekat*, thk. Muvafik Abdullah Abdulkadir, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408), 85.

⁶⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, 1: 250.

haber kesin bilgiyi ifade eder.”⁶¹ İbn Teymiyye'nin sahip olduğu bu kanaat, usûlî'l-fıkıh âlimlerin görüşüdür. Hanefî usûlcüsü Serahsî (ö. 483/1090), Mâlikilerden kâdı Abdulvahap, Şâfiîlerden Ebû Hamid İsfârânî, kâdı Ebû Teyyib et-Taberî ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 758/1357) gibi âlimler bu kanaati taşımaktadırlar. Bu görüş aynı zamanda ehli hadisin de görüşüdür.⁶²

Sahîh hadisin bilgi değeri konusunda İbn Hacer'in özgün davrandığı hususunu özetleyecek olursak şunları söylebiliriz. Huffâz râvîlerin muttasıl senedle garip olmayan bir tarikle yapmış oldukları rivâyatler “yakîni bilgiyi” ifade eder cümlesi İbn Hacer'e özgüdür.⁶³ İbnu's-Salâh'a göre, âhâd haberlerin kesin bilgi ifade etmesi için ümmetin kabul ile telâkki ettikleri *Sahîhayn*'de yer alması ve tenkit edilen rivâyatler arasında bulunmaması şarttır. İbn Hacer, *Sahîhayn*'da yer alan hadislerin bilgi değeri hakkında kendi dışında hiçbir muhaddisin şu şartı koşmadığını söylemektedir: “Ancak âhâd hadislerin kat'î ilim ifade etmesi, her iki kitapta yer alan hadislerin medlûlleri arasında tearuz olmamasına bağlıdır.”⁶⁴ İbn Hacer'in bu anlayışının hadislerin değerlendirilmesine farklı bir boyut kazandırdığını Ebû Şehbe şu şekilde ifade etmektedir: “هذا شيء اخر استثناه الحافظ زيادة علي ما استثناه ابن الصلاح / İbn Hacer'in âhâd haberin bilgi değeriyle ilgili yaptığı istisna, İbnu's-Salâh'ın yaptığı istisnadan farklıdır.”⁶⁵

Sahih hadisin bilgi değerini ortaya koyduktan sonra sahih hadislerin cem edildiği *Sahîhayn* diye meşhur olan Buhârî ve Müslim'in eserlerine aldıkları hadislerle ilgili İbn Hacer'in yaklaşımı ele alacağız. Makalenin hacmini zorlamamak için onun Buhârî'nin *Sahîh*'ihine yönelik takındığı tavrı ele alarak konu bütünlüğünü sağlamaya çalışacağız.

7. Buhârî'nin Sahîh'inde Yer Alan Hadisler ile İlgili Yaklaşımı

İbn Hacer'in Buhârî'ye olan hayranlığı ve Buhârî müdafaası bilinen bir husustur. Buhârî'nin rivâyette bulunduğu râvîlerin testi geçtiğini belirtilmektedir. Ancak buna rağmen Buhârî'nin isabet etmediğini düşündüğü yerlerde onu tenkit etmekten de imtina etmemiştir. İbn Hacer'in tenkitlerini eserin şekline yönelik olanlar olduğu gibi muhteva ile ilgili olanlar da vardır. İbn Hacer'in Buhârî'nin yazdığı eserin şekline yönelik olan tenkitlerine şu örneği verebiliriz: o, “İmâmın sütresi cemaatin de sütresi kabul edilir bab”ın⁶⁶ başlığında İbn Abbas'tan mervî olan rivâyete yer verilmesi uygun değildir. Buhârî'nin mezkûr babta İbn Ömer ve Ebû Cühayfe rivâyetlerini zikretmiş her iki hadisin de bab başlığına uygun olduğunu ancak İbn Abbâs'tan gelen rivâyetin bab başlığına uygun düşmediğini; bu nedenle Buhârî'nin tercihinde hakka isâbet etmemiştir” demektedir.⁶⁷

İbn Hacer'in Buhârî'yi tenkit ettiği bir başka rivâyet ise “Ka'b b. Mâlik'in cariyesinin, taşla kestiği hayvanın etinin yenilmesi” ile ilgili hadistir. Buhârî, bu hadisi râvî Nafi'den değişik turukla rivâyet etmektedir. İbn Hacer, hadiste var olan illet bariz olduğundan buna cevap

⁶¹ İbn Hacer, *en- Nüket*, 198.

⁶² İbn Hacer, *en- Nüket*, 199.

⁶³ Muhammed Nureddîn İtr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*, (Dîmeşk: Dârü'l-Fıkr, 1997), 247.

⁶⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, 52-53.

⁶⁵ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Vasîf fî 'ulûmi ve mustalahi'l-hadis*, (Cidde: 1403, 1983), 260.

⁶⁶ Buhârî, *Salât*, 89, Hadîs no: 493.

⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, s. 571.

vermenin çok zor olduğunu ve hadisi tenkit eden Dârekutnî'nin haklı olduğunu açıklamaktadır.⁶⁸ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte onun metne yönelttiği tenkitleri ortaya koymak daha önem arz edecektir.

İbn Hacer'in muhteva açısından Buhârî'yi tenkit ettiği yere Âdem'in yaratılışı ele alan hadistir: "Yüce Allah, Âdem'i kendi sureti üzerinde yarattı. Boyunun uzunluğu altmış zirâ' idi.⁶⁹ Allah ona, git şurada oturan Meleklerin yanına var ve onlara selam ver! Alacağın selâmı dinle! Zira bu selamlaşma hem senin hem de senden sonra gelen neslinin selamlaşma şekli olacaktır. Bunun üzerine Âdem (a.s.) Meleklerle, es-Selâmü aleykum dedi. Onlar da, es-Selâmü aleyke ve rahmetullah diyerek karşılık verdiler. Ve rahmetullah ilave ettiler. Cennete giren herkes Âdem'in sureti üzere girecektir. İnsanlar şu ana kadar kısalmaya devam ederler."⁷⁰

Bu hadis, bazı ziyadelerle birçok hadis kaynağında yer almaktadır. İbn Hacer'in bu hadis ile ilgili yaklaşımını vermek istiyoruz: *ويشكل علي هذا الامر ما يوجد الآن من آثار الأمم السالفة كديار ثمود فان مساكنهم تدل علي أن قاماتهم لم تكن مفلرطة الطول علي حسب ما يقتضيهم الترتيب السابق ولا شك أن عهدهم قديم وأن الزمان الذي بينهم وبين ادم دون الزمان الذي بينهم وبين اول هذه الامة ولم يظهر لي الي الآن ما يزيل هذا الاشكال*

=Hadisin ifade ettiği durumu müşkil hale getiren önceki ümmetlerin arkeolojik kalıntılarıdır. Semûd kavminin evleri gibi. Boyların daha önce bahsedildiği şekilde aşırı derecede uzun olmadığı yaşadıkları evlerden görülecektir. Kuşkusuz onlar, çok önce yaşamışlardır. Onlarla Âdem arasındaki zaman dilimi bu ümmetin ilkleri ile onlar arasındaki zamandan daha yakındır. Şu ana kadar söz konusu hadisin müşkilini giderecek bir durum bana izhâr olmuş değildir.⁷¹

İbn Hacer'in bu hadise yönelik tenkitleri şöyle özetlemek mümkündür: Hadisi arkeolojik verileri arzetmesi, metin tenkidinde bilinmeyen bir kıstas olması, hadis isnad açısından sahih olsa bile metin yönünü ile değerlendirilmesinin zorunluluk arzetmesi ve hadisi hemen reddetmektense anlamak için çaba göstermesidir.

İbn Hacer'in araştırmaya yönelik benimsediği bu anlayış birçok alanda net olarak görülmektedir. Örneğin Buhârî'nin *Sahîh*'indeki hadis sayısı ile ilgili şunları söylemektedir: "*el-Câmiu's-sahîh*"te tekrarsız hadis sayısını dört bin olduğunu ilk kez yazan, İbnu's-Salâh'tır. Daha sonra gelenler aynı rakamı araştırmaksızın ifade etmişler. Bu hatalı bir tespittir. Zira Buhârî'nin kitabında bir yerde geçen uzunca bir haberin, bir başka yerinde bir bölümü alınmış olabilir. Öyle anlaşılıyor ki, İbnu's-Salâh, mükerrer olan bu hadisleri müstakil birer hadis olarak saymaktadır. Bana göre O, adet mevzusunda ya maharetli değildir; ya da gereken ihtimâmı göstermemiştir.⁷²

İbn Hacer, *Sahîh*'te yer alan hadis sayısını dokuz bin seksen iki olarak vermektedir.⁷³ Ayrıca o, *وهذا الذي حررته من عدة ما في صحيح البخاري - تحرير بالغ فتح الله به. لا أعلم من تقدمني اليه.* Allah'ın yardımı ile ulaştığım Sahîh Buhârî'deki bu sayıyı benden önce ifade eden kimseyi bilmiyorum.⁷⁴ es-Seyyâh ise, İbn Hacer'in özgünlüğünü kabul etmekle birlikte verilen rakamı

⁶⁸ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, s. 395.

⁶⁹ Bir zirâ' yaklaşık 64 cm'dir.

⁷⁰ Buhârî, *Ehâdisü'l-enbiyâ*, 1, Hadis No: 3326

⁷¹ İbn Hacer, a.g.e., VI, s. 367.

⁷² İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, 489.

⁷³ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî ve Muhibuddin el-Hatîb, Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/ 1986), 493.

⁷⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, 493.

doğru bulmamakta aslında sayının dokuz bin yetmiş dokuz olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁵ Asıl burada belirtilmesi önem arz eden hususun İbn Hacer'in bu konuyu neden ele aldığını ifade ederken sergilediği anlayıştır. O'na göre; geçmiş ulemaya güvenin yerini araştırma, hüsn-ü zanın yerini de gayret almalıdır.⁷⁶

8. Sahîh Hadis ile İlgili Değerlendirme

Sahîh hadisin tanımı ile ilgili bir değerlendirme yapmadan önce Meyyânicî'nin (ö. 581) de *Sahîhayn* hadisleri ile ilgili değerlendirmesini aktarmak istiyorum. Meyyânicî; sıhhat şartlarını taşımayan hiçbir hadise -Buhârî ve Müslim'in- eserlerinde yer vermediklerini belirtmektedir. Meyyânicî; Buhârî ve Müslim, bir hadisin sahîh olabilmesi için Hz. Peygamber'den iki sahâbi, her sahâbiden de dört veya daha fazla tabîin, her tabîından da en az dört râvînin rivâyet etmesini şart koştuklarını ifade etmektedir.⁷⁷

İbn Hacer de, bu değerlendirmeyi aktardıktan sonra kendi görüşünü şöyle beyan eder: "Meyyânicî'nin bu görüşü nakledilmeye bile değer değildir. Çünkü onun iddiasının hilafına *Sahîhi Buhârî ve Müslim*'de sahâbinin tek kaldığı veya tâbîinin teferrüd ettiği nice rivâyetler vardır. Bu açıdan Meyyânicî'nin bu görüşü kayda değer bile değilken başkalarının aldanmaması için bu görüşünü tenkit etmek için burada yer verdik" demektedir.⁷⁸ İbn Hacer, bu konuda mezheb imamı Şâfiî'nin görüşünü kendine mesnet yapmaktadır. Şâfiî *er-Risale*'de 'haber-i vâhid ile amel etmenin vucûbiyeti hakkında bab' şeklinde bir başlık oluşturmuştur. O, bu başlıkta haber-i vâhid ile amel etmenin gerekliliğini belirttikten sonra şu tanımı yapmaktadır: "Haber-i vâhid; bir ya da daha fazla râvînin rivâyet etmiş olduğu ancak tevâtür derecesine ulaşmamış haberlerdir."⁷⁹

İbn Hacer, Şâfiî'nin görüşünü aktardıktan sonra Mu'tezile'nin haber-i vâhid değerlendirmesine geçmektedir. O, Mu'tezileden Câhız'ın haberi vahid için en az dört râvînin rivâyetini esas aldığını belirtmektedir. Mu'tezilenin önemli isimlerinden biri olan Ali el-Cübbâi ise âdil bir râvînin yapmış olduğu haber-i vâhidin kabulü için başka âdil bir râvînin rivâyeti ile desteklenmesi, kitâba (Kur'ân'a) uyması, sahâbe arasında yaygın olması veya bazı sahâbilerin o haber ile amel etmesi"⁸⁰ temel bazı koşullar ileri sürmüştür.

Askalânî'ye göre; doğru olan daha önce kendisinin açıkladığı görüştür.⁸¹ Bununla birlikte o, Mu'tezile'nin görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak için getirdikleri rivâyetleri tek tek ele almaktadır. Burada önce onun ele aldığı rivâyetleri aktarıp sonra değerlendirmesine geçeceğiz.

a) Meşhûr Zü'l-Yedeyn haberi; Hz. Peygamber'in namazda sehv etmesi ve bunun üzerine Zü'l-Yedeyn'in; "Ey Allah'ın Rasûlü, namaz mı kısaldı?" sorusu üzerine sahâbe-i kiram'dan

⁷⁵ Salih b. Abdullah es-Seyyâh, *Menhecû'l-hâfiz İbn Hacer fî difâi'h an ricâli sahihi'l-Buhârî el-mütekellem fih*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Suudi Arabistan: Melik Suud Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 1418), 25.

⁷⁶ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, 489.

⁷⁷ Ebû Hafs Ömer b. Abdülmecid Meyyânicî, *Mâlâ yasau'l-muhadise cehlulu*, thk. Subhi es-Sâmîrânî, (Bağdat: Şirketü't-Tab'i ve'n-Neşri'l-Ehliyye, 1967), 9.

⁷⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 91.

⁷⁹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 369.

⁸⁰ Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebû Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikih*, thk. Muhammed Hamidullah, (Dimeşk, el-Ma'hedu'l-İlmiyye el-Frensî li'd-Dirâsâti'l-Arabî, 1964), 2: 622.

⁸¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, 92.

Hiz. Ebubekir ve Ömer'in de onu teyit etmesiyle Hiz. Peygamber'in kalkıp namazı tamamlaması.⁸²

b) Hiz. Ebubekir'in nine'nin mirası hususunda Muğire b. Şube'nin rivâyetini⁸³ Muhammed b. Mesleme'nin desteklediğini açıklayınca kabul edip onunla amel etmesi.

c) Hiz. Ömer'in izti'zân mevzusunda Ebû Musa el-Eş'ari'nin rivâyetini Ebû Said el-Hudri'den gelen rivâyet ile desteklenmedikçe tevakkuf etmesi.⁸⁴

d) Hiz. Ali'nin "Bana biri hadis rivâyet ettiğinde yemin etmesini istemişimdir. Yemin ederse doğru konuştuğunu kabul ederim" sözü.⁸⁵ Bu gibi haberleri Mu'tezile, haber-i vâhidin kabulü için ileri delil olarak kullanmıştır. İbn Hacer'in cevaplarına geçmeden önce şu hususun bilinmesi ehemmiyet arz etmektedir; Mu'tezilenin âhâd haberin reddi için kullandığı bu delillerin âhâd haber niteliği taşımasıdır.

İbn Hacer, Zü'l-Yedeyn kıssası için Hiz. Peygamber'in buradaki tevakkufunun güçlü kuşkudan kaynaklandığını, zira Zü'l-Yedeyn, ashâbın büyüklerinin bulunduğu bir ortamda ve sessiz kaldıkları bir meselede kendi fiilini haber vermesi üzerine güçlü bir kuşkunun doğduğunu belirtmiştir. Kuvvetli kuşkunun olmadığı birçok meselede Hiz. Peygamber'in haber-i vâhidi kabul ettiği bilinmektedir.⁸⁶ İbn Hacer'in vermiş olduğu bu cevabın tatminkâr olmadığı ortadır. Çünkü mezkûr sahâbe, burada kendi fiilini haber vermemekte bilakis Hiz. Peygamber'in davranışını merak etmektedir.

Mu'tezile'nin âhâd haberin reddi için kullandığı ikinci rivâyet ile ilgili Askalânî şu açıklamayı yapmaktadır: Hiz. Ebû Bekir'in Müğire rivâyeti ile ilgili tasarrufu, meşhûr olan bir hâdiseyi kanıtlamak arzusundan kaynaklanmıştır. Oysa aynı Ebû Bekir'in (ra.) Hiz. Peygamber'in kefeni hakkında Aişe annemizden gelen rivâyeti esas aldığı bilinmektedir.⁸⁷ Hiz. Ömer'in Ebû Musa'nın rivâyetine karşı çıkması şöyle izâh edilebilir: Hiz. Ömer, Ebû Musa'nın izin istedikten sonra geri dönmesine karşı çıkmış Ebû Musa'nın isti'zân hadisini zikretmesi üzerine o, Ebû Musa'nın davranışına destek olmak, hadisle ispat yoluna gidip gitmediğini öğrenmek için bu yönteme başvurmuştur. Kaldı ki aynı Ömer, Mecusilerden aldığı cizye ile ilgili Abdurrahman b. Avf'tan gelen rivâyeti haber-i vâhid olmasına rağmen kabul etmiştir.⁸⁸ Ayrıca Halife Ömer'in, tâun hastalığından kaçmanın veya tâunun bulunduğu beldeye girmenin nehyi hakkındaki rivâyetlerini de bu kabilden değerlendirmek gerekir.

Hiz. Ali'nin istihlâf ile ilgili söylediği sözü, İbn Hacer şöyle değerlendirmektedir: Hiz. Ali'den gelen bu rivâyetin her şeyden önce sıhhati tartışılmıştır. Buhârî bu rivâyeti kabul

⁸² Buhârî, Salât, 68.

⁸³ Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Havâsîf İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 6: 268, Hadis No: 31263.

⁸⁴ Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî Beyhakî, *Şa'bu'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhamid Hamid, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 11: 217.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnâvût, (Beirut: Muessesetü'r-Risâle, 1421), 1: 179-223; Tirmizi, Salât, 184. Ayrıca Tirmizî, bu hadîs hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Ali hadîsi hasendir."

⁸⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, 94.

⁸⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, 94.

⁸⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, 94.

etmemektedir.⁸⁹ Sahîh kabul edilse bile bu, onu bağlayan bir görüştür. Bu durumda Hz. Ali'nin (haberlerin kabulünde) ihtiyatlı davrandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.⁹⁰

İbn Hacer, gerek sahih hadisin tanımı ve gerek sahih hadisin taksiminde diğer muhaddislerden farklı anlayışlar ortaya koyduğunu görmekteyiz. Sahih hadisin bilgi değeri hususunda kendi has bir usûl ortaya koyduğuna şahid olmaktadır.

SONUÇ

İbn Hacer hadis usûlünün önemli sütunlarından. O, hadislerin tespitinin içtihat sonucunda gerçekleştiğini belirtmekte ve bu tür faaliyetlerin her zaman yapılabileceğini ancak bunun da bir usûl çerçevesinde yapılmasını istemektedir. O, İbnu's-Salâh'ın hadislerin tashih, tahsîn ve tad'îfinde bulunmanın mümkün olmadığına dair vermiş olduğu fetvayı tenkit etmiştir. İbnu's-Salâh'ın bu fetvasının usûlün statik değil dinamik oluşuna da aykırı olduğunu belirtmiştir. Aslında mezkûr fetvanın ehliyet sahibi olmayanların önüne engel çıkarmaya matuf olduğu ifade edilmiştir.

Bir hadisin bağlayıcı olması için mutlaka muttasıl bir isnâdla gelmesi gerekir. İbn Hacer, sahih hadisi İbnu's-Salâh ve diğer muhaddislerden farklı bir şekilde tanımlamıştır. Meşhur tanıma; kusurlu olduğu halde başka rivâyetlerin desteği ile kusuru giderilen şâz ve 'illetli olmayan hadislerin de sahih tanıma dâhil olduğunu açıklamıştır. Bununla varmak istediği *Sahihayn*'de yer alan zayıf rivayetleri sahih konumuna yükseltmektedir.

İbn Hacer'e göre bir rivayetin sıhhat hükmünü kazanabilmesi için mutlaka temel bazı koşulları taşıması gerekir. İbn Hacer, sahih hadisin şartlarından olan râvîlerin adil olma sıfatını hıfz olmaksızın münferiden zikretmekle muhaddislerin bilinen anlayışının dışına çıkmıştır. Hadislerin sıhhatinin tespitinde başvurulan esahhü'l-esânid yöntemine yeni halkalar eklemiş, bu yöntemin muhaddislere tercih etme imkânı verdiğinden söz etmiştir. İbn Hacer, *Sahîh*'te yer alan hadis sayısını dokuz bin seksen iki olarak vermekte İbnu's-Salâh ve onu takip edenlerin verdiği rakamı yanlış bulmakta O'na göre; geçmiş ulemâya olan güvenin yerini araştırma, hüsn-ü zanın yerini de gayret almalıdır.

İbn Hacer, sahih hadisin taksiminde Sahih li gayrihî ayrımı ilk yapan olup bu gayreti hadis usûlüne yeni bir katkı olarak değerlendirilmelidir. O'na göre, âhâd hadislerin kat'î ilim ifade etmesi için *Sahihayn*'de yer alan hadislerin medlûlleri arasında tearuz ve tenâkuz olmamalıdır. Bu tespit oldukça önemlidir. İbn Hacer, mu'tezilenin haber-i vâhidin bilgi değeri ile ilgili zikrettikleri delilleri tek tek alıp irdelemekte savunduğu tezi ispat için azami gayret göstermektedir. İbn Hacer, hadislerin ma'mulu bih olabilmeleri için mutlaka sıhhat vasfı ile nitelendirilmesi gerektiğini bunun da yolu tanımların net ve anlaşılır olmasından geçtiğini belirtmiştir.

⁸⁹ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1986), 2: 54.

⁹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, 95.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnavût. 45 cilt. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1421.
- Bağdâdî, Hatîb Ahmed b. Ali Ebû Bekr. *el-Câmiu' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Muhammed 'Accâc el-Hatîb. 2 cilt. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1412.
- _____, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*,. thk. Ebû Abdillâh ve İbrahim Hamdî. Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Basrî, Muhammed b. Ali et-Tayyib Ebû Hüseyin. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkah*. thk. Muhammed Hamidullah. Dımeşk, 1965.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *Şa'bu'l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhamid Hamid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Bilen, Mehmet. "Sahîh Hadîsin Tanımı Üzerine", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 1999.
- Bulkînî, Sirâcüddin Ebû Hafis Ömer b. Raslân b. Nuseyr b. Sâlih. *Mehâsinü'l-İstılâh*. (İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi ile birlikte) thk. Aîşe Abdurrahman. Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1409/ 1979.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır en-Nâsır. Darû Tûki'n-Necât Neşriyat, 1422.
- _____, *et-Tarihü'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmuîd Hân. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fî 'ulûmi'n ve mustalahi'l-hadîs*. Cidde: 1403/ 1983.
- Fahl, Mahir Yasin. *Şerhu't-tabsira ve't-tazkira*. 2 cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed. *el-İrşâd fî ma'rife ulemâi'l-hadîs*. thk. Muhammed Said b. Ömer İdris. 3 cilt. Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1409/ 1989.
- Irâkî, Abdurrahim b. Hüseyin b. Abdurrahman b. Ebû Bekr b. İbrahim, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkire*. thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yâsîn Fahl. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- _____, *et-Takyîd ve'l-izâh şerh mukaddimetu İbni's-Salâh*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Nşr. Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.
- İtr, Muhammed Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1997.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Havâsîti, *el-Kitâbü'l-musannef fî'l-*

ehâdîs ve'l-âsâr. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 15 cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Hacer, Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî, *Hedyu's-sârî mukaddimetu fethi'l-bârî*.

thk. Muhammed Fuad Abdülbakî ve Muhibbuddin el-Hatîb. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1407/1986.

-----, *en-Nüket alâ mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Mahir Yasin Fahl. Riyâd: Dâru'l-Meynân, 1434/2013.

-----, *Nüzhetü'n-nazar*. thk. Nureddin Itr. Karachi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1432/2011.

_____, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'yi'l-kebîr*. thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub.

Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, 1416/1995.

İbnu's-Salâh Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Siyânetu sahihi Müslim*

mine'l-ihlâl ve'l-galat ve himâyetuh mine'l-iskât ve's-sekat. thk. Muvafık Abdullah Abdulkadir.

Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408.

-----, *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddin Itr. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1406/ 1986.

Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*, Ankara: TDV., 2015.

Meyyânicî, Ebû Hafs Ömer b. Abdülmecid. *Mâlâ yasau'l-muhadîse cehluhu*, thk. Subhi es-Sâmîrânî, Bağdat: Şirketü't-Tab'i ve'n-Neşri'l-Ehliyye, 1967.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Mürî b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi sahihi Müslim b. Haccâc*, Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-'Arabî, 1392.

Nisâbü'rî, Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*, thk. es-Seyyid Mu'zim Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397/1977.

-----, *el-Madhal ilâ ma'rife kitabi'l-iklîl*, thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2003.

Öztürk, Betül Şimşek. *İbn Hacer el-Askalânî'nin Hadîs Usûlcülüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007.

Seyyâh, Salih b. Abdullah. *Menhecü'l-hâfiz İbn Hacer fî dîfâi'h an Ricâli sahihi'l-Buhârî el-Mütekellem fih*. Yüksek Lisans Tezi, Suudi Arabistan: Melik Suud Üniversitesi, 1418.

Süyûtî, Abdurraman b. Ebû Bekr Celalüddin. *Tedribu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ahmed

Ömer Haşım. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 2006.

Şafîî, Muhammed b. İdris. *Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Halebî,

1940.

Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-

İlmiyye, ts.

Yanar, Nagihan. *İbni's-Salâh'ın Sahih Hadîs ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (Irâkî ve İbn Hacer Özelinde)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., SBE., İstanbul: 2013.

Zerkeşî, Bedruddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Bâhâdır. *en-Nüket alâ mukaddimeti*

İbni's-Salâh. thk. Zeynelabidîn b. Muhammed. Riyad: Edvâu's-Selef, 1998.

Züheyr, Muhammed Abdullah Muhammed. *el-Kavlu'l-müfîd fî mâ vusife bi-esahhi'l-mesânid*.

Ürdün: Mecerletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2011.